

Hejna, Antonín

**Vývoj osídlení v dolním Posázaví a na Benešovsku v době
přemyslovské**

Archaeologia historica. 1982, vol. 7, iss. [1], pp. 185-195

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139397>

Access Date: 19. 11. 2024

Version: 20240904

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Vývoj osídlení v dolním Posázaví a na Benešovsku v době přemyslovské

ANTONÍN HEJNA

Krajina dolního Posázaví a Benešovska je typickou oblastí tzv. vnitřní kolonizace, probíhající v době existence českého přemyslovského státu od 10. do 13. století. Dokládají nám ji nejen četná data psaných pramenů, ale i mnohé více či méně dochované památky románské sakrální architektury a v neposlední řadě i archeologické nálezy z mladší a pozdní doby hradištní.

Jestliže již dříve byla tato oblast předmětem hlubšího badatelského zájmu právě pro mimořádné množství dochovaných památek románské architektury, stala se jím v daleko větší míře v současné době. Kromě prací V. Mencla (1962, 1965), které posunuly a prohloubily naše znalosti o dataci a zvláště funkci a významu románské sakrální architektury v uvedené oblasti a kromě prací A. Merhautové (1970, 1971), která usilovala o totéž v širším rámci studia české románské architektury, jsou to práce Zd. Boháče (1968, 1969, 1978), R. Nového (1979), J. Hájka, P. Jiříčko a kol. (1976), které sledují vývoj osídlení celé této oblasti a zhodnocují v rámci daného tématu všechny dostupné prameny a výsledky všech historických disciplin, poslední z nich dokonce a velmi fundovaně i výsledky jazykovědného bádání na poli toponomastiky. K těmto pracím, jež komplexně sledují problematiku a vývoj osídlení v dnešních hranicích benešovského okresu, případně i v oblasti širší, se řadí studie J. Slámy (1976, 1977), čerpající především z rozboru archeologických pramenů a z jejich konfrontace s daty pramenů psaných a studie J. Petráně (1977), jejímž tématem je historie vsi Ouběnic, v níž však autor velmi fundovaně sleduje vývoj osídlení na Benešovsku, zvláště v oblasti mezi Janovickým a Bystřickým potokem.

Všechny uvedené studie podstatně přispěly k hlubšímu poznání dějinného vývoje Benešovska a dolního Posázaví, zvláště pak k jejich sídlištnímu vývoji v době existence českého přemyslovského státu a lze objektivně říci, že tato oblast patří k dosud nejprůbadanějším v Čechách.

Tato práce, která sleduje shodné téma, je proto jen příspěvkem a doplňkem k výsledkům dosavadního studia. Vychází z interpretace a zhodnocení výsledků výzkumu na Chvojně u Benešova a v Týnci nad Sázavou, k nimž nebylo možno v dosavadních pracích v plné míře přihlídnout, vychází však také ze starších i novějších archeologických dat a z jejich konfrontace s daty psaných pramenů i s dochovanými nebo jinak známými památkami románské architektury. Snaží se tedy na podkladě všech dostupných dat přispět ke komplexnímu pohledu na proces sídlištního vývoje v době vnitřní kolonizace uvedené oblasti v průběhu 10.—13. století. Svým časovým rozpětím překračuje tak zájmovou hranici práce J. Slámy a svým hlubším zaměřením na archeologické nálezy doplňuje poznatky Zd. Boháče, R. Nového, J. Hájka a P. Jiříčko. Navazuje svým širším zaměřením na celou oblast Benešovska na studii, věnovanou sídlištní situaci v Týnci nad Sázavou a v jeho okolí, která byla odevzdána k publikaci do VSVPP (Hejna 1982).

Sídlíšní situaci dolního Posázaví a Benešovska v 10. století dokládá jen několik archeologicky ověřených lokalit, koncentrovaných vesměs v blízkosti dolního toku řeky, s výjimkou vzdálenější Libže u Vlašimi a Nařžovského Podhájí na středním toku Vltavy. Některé z nich jsou datovány ještě hlouběji do 9. století, jako např. pohřebiště v Libži (Turek 1953, 1965), jehož existenci ve značně vysunuté poloze lze podle novějších zjištění J. Bubeníka (1970) nejspíše spojovat s poměrně hustým osídlením v okolí Sázavy n. Sáz., datovaným vesměs do 9. století.

Střediskem vcelku řídkého a zřejmě vznikajícího osídlení v té oblasti dolního toku Sázavy, k níž je tato práce zaměřena, bylo v 10. století nepochybně hradiště Lštění, z písemných pramenů známé teprve k roku 1055 (FRB II, 290) jako „castrum munitissimum“. Podle dosud známých nálezů lze však jeho založení položit hlouběji do minulosti (Šolle 1976, Sláma 1977). R. Turek (1963) považuje toto hradiště za vojenský opěrný bod na jihozápadní hranici zlického knížectví, jehož strategicky výhodné polohy využili Přemyslovci v době formace českého státu a vytvořili tu jedno ze svých mocenských středisek a zároveň i sídlo kastelánie. V této souvislosti lze právem předpokládat, že dosud existující, v dnešní své podobě zbarokizovaný kostel sv. Klimenta na akropoli hradiště, má starobylý základ z doby plné funkce hradiště v době přemyslovské. Nedaleko jihovýchodně od hradiště Lštění leží obec Vranov s kostelem datovaným do 10. století (Mencl 1959; Merhautová 1971; Líbal 1974). Další lokality s doklady osídlení v 10. století jsou situovány podél toku Sázavy směrem k západu. Jsou to Čerčany s nálezem slovanského pohřebiště (Sláma 1976; AAÚ 5875/40), Týnec-Brodce rovněž s nálezem kostrového pohřebiště (Tywoniak 1959), nověji objevené sídliště v Týnci-Peceradech (Šaldová-Štefanová 1975; Hejna 1982) a konečně již dříve známé Hrusice u Krusičan (Sláma 1976, 1977) rovněž se slovanským pohřebištěm.

V průběhu 11. století se sídlíšní situace kvantitativně, a jak se zdá po zhodnocení výzkumu v Týnci nad Sázavou, i kvalitativně mění. Jižně od hradiště Lštění, které v této době plnilo funkci střediska celé sídlíšní oblasti, máme doloženy Žiňany k letům 1085—89 (CDB I, 91) a v jejich sousedství Soběhrdy-Vinařovice (Sláma 1976). Dále směrem k jihu až jihozápadu můžeme v průběhu 11. století předpokládat vznik Benešova (CDB I, 387; Boháč 1969; Tywoniak 1970) s funkcí významnějšího sídlíšního centra a pravděpodobně i sídla, situovaného na výrazném ostrožném návrší v místě dnešního Karlova. Severně od hradiště Lštění, na pravém břehu Sázavy, máme doloženo osídlení z 11. věku v Turkovicích (Sláma 1976) a v blízkých Hrusicích (Sláma 1977; AAÚ 6998/47, 2035/58).

Výraznější vývoj osídlení v průběhu 11. století můžeme však sledovat po proudu řeky Sázavy směrem k západu. Lze sem zařadit počátek Poříčí s kostelem sv. Petra a Pavla (Mencl 1962, 1965), v jehož blízkosti byly získány četné na pravém sázavském břehu uvádí J. Sláma (1976) depot mincí z 11. století. K závažným změnám dochází v tomto období v Týnci nad Sázavou a v jeho blízkém okolí. K dokladům staršího osídlení z Brodců a Pecerad byly v novější době získány nálezy svědčící o pokračujícím osídlení Pecerad v 11. i 12. věku (Hejna 1982). Nejzávažnějším sídlíšním jevem tohoto věku bylo však založení samotného Týnce. Archeologický výzkum, prováděný na týnecké ostrožně v letech 1969—77, s přestávkou mezi lety 1974—5, přinesl věrohodné doklady osídlení této ostrožny v době po polovině 11. věku. Základním dokladem pro toto tvrzení je objev kostrového řadového pohřebiště, jehož počátek je možno podle nálezů datovat do 11. věku. Patrně již tehdy byla založena na temeni návrší rotunda, datovaná dosud do 1. poloviny 12. věku (Mencl 1965; Merhautová

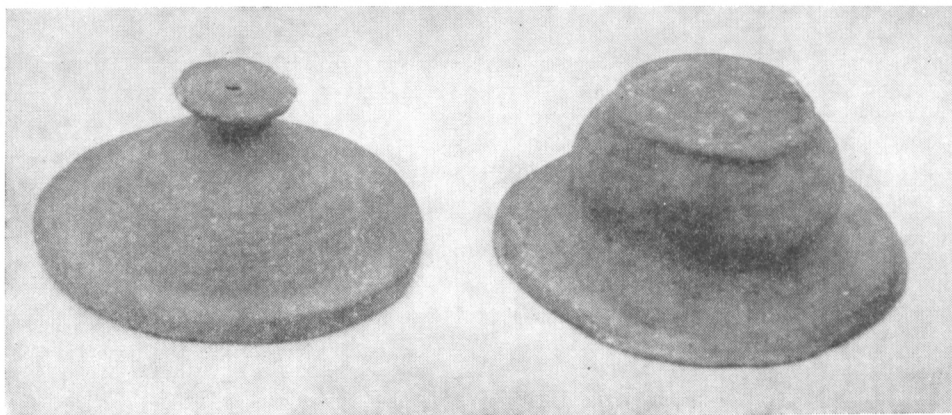

Obr. 1. Keramika z Týnce n. S.

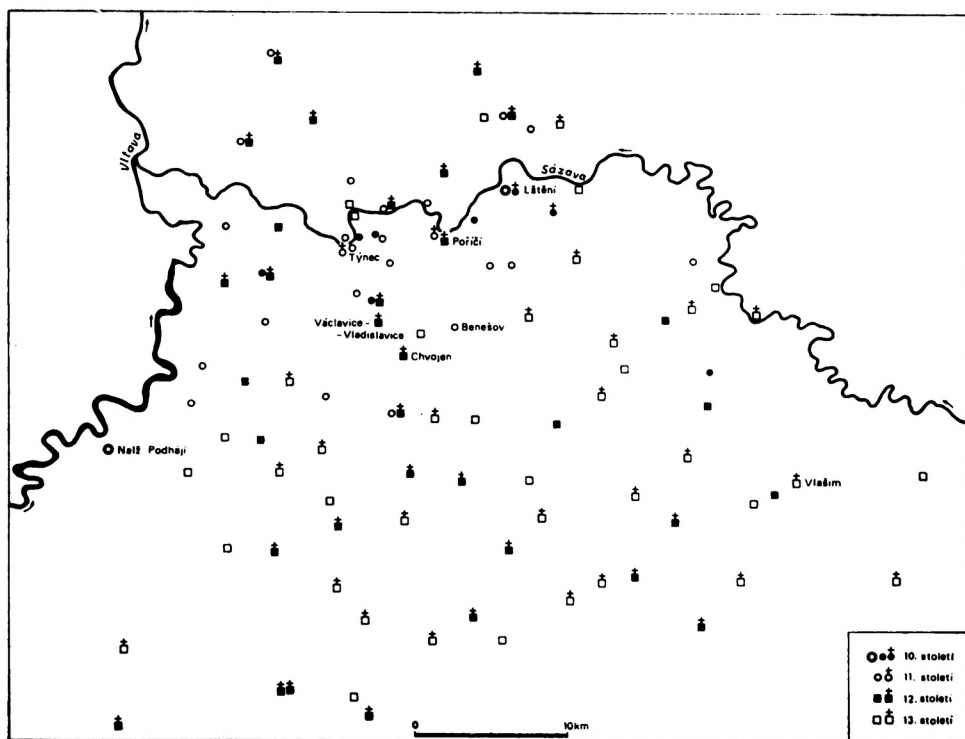

Obr. 2. Hrnce z Týnce n. S.

1971). Západně od rotundy byla zachycena sídlištní plocha s kúlovými objekty, jejíž nejstarší horizont je možno podle získaných nálezů zařadit rovněž do 11. věku. Severně od rotundy byly v místě mladšího kamenného objektu zachyceny stopy velké stavby s kúlovou konstrukcí. Z celkové situace prvotní sídlištní fáze lze soudit, že se po polovině 11. století stal Týnec významným sídlištním i mocenským centrem, jehož založení bylo součástí a spíše dovršením nejstarší fáze vnitřní kolonizace na dolním toku Sázavy, jejíž počátky můžeme položit nepochybně již do 10. věku. Situace týnecké ostrožny nad levým břehem Sázavy a její strategická poloha nad místem brodu dovoluje spolu s určitými

Obr. 3. Různé typy poklic

Obr. 4. Vývoj osídlení na Benešovsku

náznaky terénního reliéfu, dosud ještě patrnými i se zjištěnými doklady vnitřní dispozice označit Týnec v jeho první fázi jako nevelké hradiště přemyslovského založení (Hejna 1982). Již tehdy se stal Týnec střediskem sídlištní aglomerace i rozsáhlejší sídlištní komory, zahrnující známé již Pecerady, sídliště na pravém

břehu Sázavy v areálu dnešního Týnce, poněkud vzdálenější Ledce, rovněž na pravém břehu řeky (Boháč 1969), Čakovice u Krhanic s doloženým pohřebištěm (AAÚ 6767/47), Krusičany s nálezy z 11. století (Sláma 1976), ležící jižně od Týnce na levém břehu řeky a nedaleké Bukovany s osídlením doloženým rovněž nálezy (Hejna 1982).

Ostatní lokality, jež můžeme s určitou pravděpodobností časově zařadit do sídlištní fáze 11. věku, leží vesměs v západní části Benešovska, západně od Janovického potoka. Jsou to Nesvačily, kde R. Turek (1962) předpokládá existenci hradiště, západně od Nesvačil Zaječí, uváděné k roku 1000 (CBD I, 40), západně od Zaječí v blízkosti potoka Mastníku Nahoruby, uváděné k roku 1012 (CDB I, 46), severně odtud Blážim, uváděná k roku 1000 (CDB I, 40), Všetice, ležící severně od Neveklova, uváděné k letům 1061—85 (CDB I, 83) a zcela na severozápadě, v blízkosti soutoku Sázavy s Vltavou, Krňany, uváděné k týmž letům (CDB I, 83). Na řadu těchto vsí se zdají navazovat na druhém břehu Sázavy směrem k pražské kotlině Jílové, uváděné k roku 1045 (CDB I, 380 SP) a konečně Dolní Jirčany, uváděné k roku 1055 (CDB I, 56), s kostelem ze 12. století (Líbal 1974).

V průběhu 12. století můžeme v celé oblasti sledovat intenzivní postup vnitřní kolonizace, v jejím procesu však i odraz ekonomicko-spoločenských změn, jež se postupně prosazovaly ve společenské i správní struktuře českého přemyslovského státu. Dokladem těchto změn není jen výrazný vzrůst počtu sakrálních staveb, ale i zakládání prvních šlechtických sídel, jejichž součástí většinou byly zmíněné kostelíky.

Ve východní a jihovýchodní části sledované oblasti můžeme do 12. věku zařadit Zdislavice s osídlením doloženým nálezy (AAÚ 2078/58), Načeradec, uváděný v písemných pramenech roku 1184 (FRB II, 4—6), s kostelem datovaným na počátek 12. století (Mencl 1965; Merhautová 1971), nedaleké Louňovice s klášteřem (FRB II, 484; Nový 1979), Kondrac s kostelem datovaným do doby po roce 1180 (Mencl 1965), severně od Vlašimi Hrádek u Ctiboře s nálezy z mladší doby hradištní, podle R. Turka (1970) patrně menší hradiště, a s určitou pravděpodobností i Divišov, uváděný poprvé k roku 1218 jako sídlo (CDB II, 153).

K závažné změně dochází ve 12. věku přímo ve správním a mocenském centru oblasti, na hradišti Lštění, které ztrácí svoji dosavadní funkci ve prospěch Václavic-Vladislavic, uváděných ve 12. století jako sídlo kastelána CDB I, 204). V blízkosti Lštění, v jehož areálu i po této změně osídlení pokračovalo, navázalo na starší osídlení na protilehlém břehu Sázavy založení kostela a patrně i sídla v Hrusicích (Boháč 1978, Merhautová 1971), ačkoliv první písemné zprávy o jejich existenci spadají až do následujícího století (CDB III 2, 258; V 1, 6). Nedaleko odtud k severozápadu byl založen kostel v Mnichovicích, uváděný k roku 1134 (FRB II 3, 258) a jihozápadně od Hrusic kostel v Pyšelicích, datovaný V. Menclem (1962) k roku 1100, A. Merhautovou (1971) k polovině 12. století. Postupné zalidňování se neprojevuje jen v oblastech s doklady staršího osídlení, ale zasahuje i do jižní části Benešovska a na Sedlečansko. Patrně ještě na sklonku 12. století vzniká sídlo v Postupicích, uváděné poprvé k roku 1205 (CDB II, 359), bezpečně před rokem 1200 je budován kostel spolu se sídlem v Ouběnicích (Mencl 1962; Merhautová 1971; Petrář 1977; Boháč 1978; Turek 1970), před polovinou 12. věku je zakládán kostel v Jankově (Mencl 1962; Merhautová 1971), odkud je doloženo i pohřebiště spolu s dalšími doklady osídlení (AAÚ 962/46) a podle V. Mencla (1962) má svůj počátek v téže době, kolem roku 1100, i kostel v Neustupově, datovaný A. Merhautovou (1971) do doby po roce 1200.

Dále k západu máme z tohoto období doklady kolonizace v Červeném Újezdu, jehož kostel datuje Z. Boháč (1978) k roku 1165, především však v Prčicích a Sedlci, jež v této krajině byly střediskem osídlení, zároveň však i kolébkou starobylého rodu Vítkoviců (Nový 1979). První písemné zprávy o existenci sídla v Prčicích bezpečně pocházejí ze sklonku 12. století (FRB II 4—6, 474; CDB I, 305) a rovněž datování kostela k roku 1170 (Merhautová 1971) stáří tohoto místa věrohodně dokládá, stejně jako časové zařazení kostela v Sedlci. Do téže doby je V. Menclem (1962) datován i kostel v nedalekých Obděnicích (CDB II, 188; CDB I, 260, 301), odkud známe i pozdněhradištní kostrové pohřebiště, stejně jako z nedalekých Počepic.

Směrem k severu, k Benešovu a k dolnímu toku Sázavy, dokladů osídlení z 12. věku znatelně přibývá. Východně od Sedlčan leží obec Vojkov s kostelem datovaným V. Menclem (1962) do doby kolem roku 1200, a Merhautovou však až do 1. třetiny 13. století, v blízkosti Vojkova dokládají osídlení 12. věku Vrchotovy Janovice s kostelem datovaným k roku 1170 (Mencel 1962; Merhautová 1971) v jehož blízkosti lze předpokládat již v této době existenci sídla starobylého rodu Janoviců (Nový 1979), ačkoliv písemné prameny uvádějí první zmínku k roku 1243 (CDB IV 1, 34). Ještě starobylejší původ lze předpokládat v Tožicích, zmiňovaných poprvé k roku 1205 (CDB II, 75), s kostelem datovaným před rok 1200 (Mencel 1962; Merhautová 1971), odkud uvádí R. Turek (1962) nálezy z 11. století, s hypotetickým předpokladem existence hradiště. Severně odtud dokládají osídlení z 12. věku Nesvačily s kostelem datovaným do poloviny i před polovinu 12. století (Mencel 1959, Merhautová 1971), kde lze předpokládat existenci sídla, jehož předchůdcem mohlo být v 11. století menší hradiště, hypoteticky uváděné R. Turkem (1962).

Severně od Nesvačil, jihozápadně od Benešova a Konopiště, leží lokalita Chvojen s dochovaným kostelem, datovaným V. Menclem (1962) do doby kolem a po 1200, kde bylo archeologickým výzkumem zjištěno sídlo v těsné západní blízkosti kostela, situované na temeni návrší, na ploše vnitřního areálu, valem a příkopem opevněného, poměrně rozsáhlého terénu, jehož situace měla všechny základní znaky menšího slovanského hradiště. Sídlo sestávalo z velké obytné budovy na obdélném půdorysu, s výstavbou zčásti kamennou, vybavenou uvnitř dvěma až třemi ohništi a z řady dalších polozahloubených objektů s kúlovou konstrukcí, dílem obytných, dílem hospodářských. Založení tohoto sídla bylo možno podle nálezů položit před rok 1200, nebylo však možno zjistit, byla-li součástí první fáze rovněž sakrální stavba. Výzkum na Chvojně u Benešova přinesl nejen nový doklad vnitřní kolonizace dolního Posázaví a krajiny v povodí Janovického potoka ve 12. věku, ale poskytl i cenný příklad stavební podoby i vybavenosti feudálního sídla ve venkovském prostředí přemyslovských Čech, jež se svým situačním uspořádáním i svou vnitřní dispozicí nelišilo od základní podoby přemyslovských hradišť a tak plně navazovalo na domácí tradici v budování opevněných sídel. Výzkum prokázal trvání tohoto sídla, jehož součástí se stal kolem roku 1200 tribunový kostel, po celé 13. století a jeho zánik v průběhu 1. poloviny 14. věku, v souvislosti se založením nedalekého hradu Kožlí (Hejna 1976, 1977, 1978).

Nelze vyloučit, že založení sídla na Chvojně bylo v přímé či nepřímé souvislosti s významnou změnou, k níž došlo ve 12. věku v levobřežní oblasti dolního Posázaví, s přeložením centra kastelánie z hradiště Lštění do Vladislavic-Václavic (CDB I, 204). Vznik tohoto sídlištního a patrně i správního střediska celé oblasti nebyl dosud s jistotou vyřešen a vysvětlen (Lounek 1962; Boháč 1978), je však jisté; že tato kvalitativní změna, k níž ve Václavicích ve 12. století došlo, byla pokračováním staršího sídlištního vývoje, nepochybně

významného, doloženého existencí pohřebiště i dalšími nálezy (Turek 1964; Sláma 1976). Dokladem postupujícího sídlištního vývoje v této krajině bylo patrně i založení sakrální stavby v Hrusicích u Krusičan (CDB II, 359), uváděné k roku 1205 (Boháč 1978), stejně jako další rozvoj osídlení v Týnci a v jeho okolí, doložený archeologickým výzkumem.

Do 12. století můžeme zařadit založení kostela a patrně i sídla v nedalekých Leducích na pravém břehu Sázavy (CDB I, 292), pokud k založení kostela nedošlo již v 11. století (Boháč 1969). K dalšímu posunu sídlištního vývoje došlo i v okolí Neveklova a Netvořic. Západně od Neveklova je doložena existence vsi Stranné (CDB I, 303), potvrzená i na počátku 13. věku (CDB II, 126), na starší osídlení v Netvořicích (AAÚ 2059/58, 2060/58) navázala mladší fáze (CDB II, 359), jejíž součástí bylo pravděpodobně i založení kostela (Nový 1979). V blízkosti Netvořic lze ve 12. věku předpokládat založení kostela ve Vysokém Újezdu, odkud známe i další doklady osídlení a konečně i počátek osídlení v Lešanech, jež jsou doloženy k roku 1186 (CDB I, 310).

Při výčtu lokalit, zařaditelných časově do 12. věku, nelze opomenout založení kostela sv. Havla v Poříčí-Balkovicích kolem roku 1200 (Mencl 1962), podle A. Merhautové (1971) krátce po přelomu století a v pravobřežním povodí Sázavy založení kostelů v Dolních Jirčanech (Líbal 1974) a v Kostelci u Křížků (Merhautová 1971).

Sledujeme-li vývoj osídlení v dolním Posázaví a na Benešovsku ve 12. věku, můžeme konstatovat nejen závažnou změnu, kdy v jeho průběhu došlo k přeložení mocenského a správního centra do zalidněnější krajiny v povodí Janovického potoka, ale také vzrůst v počtu nově zakládaných kostelů i vznik prvních šlechtických sídel, především pak sídel významných šlechtických rodů a konečně výrazné zvětšení kolonizované oblasti. V průběhu tohoto věku zasáhla vnitřní kolonizace Benešovska do vzdálené jihovýchodní končiny Vlašimska, směrem k jihu na Voticko a Sedlčansko, kde vzniklo nové středisko dalšího sídlištního vývoje v Prčicích a Sedlci. Síť osídlení se zmnožila zvláště v povodí Janovického potoka i v krajině mezi Janovickým potokem a Vltavou. Lze říci, že v sídlištním procesu, probíhající v průběhu 12. věku, zjišťujeme ty tendence, které se ještě výraznější měrou prosazovaly po celé 13. století, kdy došlo k dovršení vnitřní kolonizace celé oblasti, provázené rozpadem zeměpanského majetku, výraznějším zakládáním šlechtických sídel a v jeho závěru i budováním prvních šlechtických hradů.

V nejzazším cípu Vlašimska, na levém břehu dolního toku Želivky, bylo na lokalitě Borovsko-Valy archeologickým výzkumem doloženo opevněné sídlo (AAÚ 4080/72), zkoumané K. Reichertovou, jihozápadně odtud je k roku 1276 doloženo sídlo s kostelem v Křivsoudově (RDP 57; Nový 1979). Ve 13. století lze předpokládat založení sídla i kostela ve Vlašimi a východně od tohoto sídlištního centra bylo v témže věku založeno sídlo v Bolině (Turek 1970) a v nedalekém Chlumu kostel (Boháč 1978). Severně od Vlašimi je zakládán kolem poloviny století kostel v Soběšíně na pravém břehu Sázavy (Merhautová 1971) a kostel se sídlem v Měchnějově (CDB IV, 1, 34), podle V. Mencla (1962) již kolem roku 1200, podle A. Merhautové po roce 1250. Nedaleko odtud, vysoko nad levým břehem Sázavy, je zakládán hrad Šternberk, uváděný již k roku 1242 (CDB IV 1, 13; Durdík 1976). Jižně od Vlašimi je budováno sídlo s kostelem, patrně na starším osídlení, v Hradišti u Nesperské Lhoty, doložené nálezy (AAÚ 7803/62; Boháč 1979; Nový 1979), kostel se sídlem vzniká na počátku 13. století (Merhautová 1971), nebo již na sklonku 12. věku (Mencl 1962) v Pravoníně a v téže době i kostel v Libouni (Mencl 1962; Merhautová 1971)

a poněkud později, po roce 1225 (Merhautová 1971) nebo po roce 1250 (Mencl 1962) i kostel ve Šlapánově (RBM II, 165).

V krajině na předělu mezi Vlašimskem a Benešovskem byl založen v letech 1200—1250 kostel v Čestíně (Mencl 1962; Merhautová 1971), k roku 1242 (CDB IV 1, 16) je uváděno sídlo v Popovicích, k roku 1250 (CDB IV 1, 183) je uváděno s kostelem v Chtýšanech (Nový 1979), stejně jako sídlo v Takoníně a ve stejné době byl založen i kostel v Třebešicích (Merhautová 1971).

Značnou kumulaci nově založených sídel, případně kostelů, zajišťujeme na Voticku. V Jiřeticích-Hrádku lze předpokládat existenci sídla, v Oldřichovci byl založen kostel (RDP 62; Nový 1979), v Říkově je k roku 1219 (CDB II, 188) doloženo sídlo, v Arnoštovicích k letům 1250—60 kostel (Mencl 1962; Nový 1979) a v Martinicích u Votic sídlo s kostelem, datovaným dog let 1250—60 (Mencl 1962). Sídlo bylo zkoumáno K. Reichertovou (1967) a stáří jeho založení bylo bezpečně prokázáno. Severně od Vrchatových Janovic existovalo před rokem 1224 sídlo v Brašticích a severně od Votic v době kolem roku 1200, případně již na sklonku 12. věku sídlo s kostelem v Olbramovicích, doložené rovněž nálezy (Mencl 1962; Merhautová 1971; RDP 40; Nový 1979).

Na Sedlčansku můžeme předpokládat existenci sídla s kostelem již před rokem 1219 v Počepicích (CDB II, 188). Osídlení této lokality je doloženo i nálezem pohřebiště (AAÚ 969/46). V samé blízkosti Sedlčan je k roku 1283 doloženo sídlo na Kosové Hoře (RBM II, 1293). Severně od Sedlčan směrem k Neveklouvu máme doloženo osídlení z Osečan (AAÚ 2061/58), k roku 1219 až 22 existenci sídla v Křečovicích (CDB II, 231), existenci kostela před rokem 1300 v Hoděticích (Boháč 1978) a k samému počátku 13. věku existenci sídla s kostelem v Maršovicích (CDB II, 75, 231; RDP 40, 13), odkud známe i archeologické nálezy. Ve 13. století lze podle Z. Boháče (1978) předpokládat existenci kostela v Neveklově, stejně jako po roce 1270 v Bystřici u Benešova (RDP 40; Nový 1979; Boháč 1978). Ve východní blízkosti Bystřice bylo založeno před rokem 1284 sídlo na Kavčí Hoře (RBM II, 1317; Boháč 1978). Bystřice a Kavčí Hora patří již k sídlištní kumulaci, která se během 13. věku formovala v okolí Benešova, tehdy již nepochybně sídla i střediska sídlištní oblasti (CDB II, 231; CDB V 1, 119). Mezi Benešovem a Chvojnem, které v této době plní dále funkci opevněného sídla, byl založen rodem Benešoviců hrad Konopiště pravděpodobně ještě před rokem 1300, ačkoliv jeho založení klade T. Durdík (1976) do počátku 14. století (Boháč 1978). Východně od Benešova lze předpokládat existenci kostela v Okrouhlici (Boháč 1978), severovýchodně odtud založení sídla s kostelem v Kozmicích (Nový 1979), odtud je osídlení doloženo archeologickými nálezy (AAÚ 1784/39). Severně od Kozmic je k roku 1250 (CDB IV 1, 183) uváděno sídlo Chocerady-Čejchanov a v jeho blízkosti nad levým břehem Sázavy hrad Stará Dubá, připomínaná poprvé k roku 1283 (Durdík 1976). Na protilehlém břehu Sázavy v blízkosti Hrusic byl ve 13. století založen kostel v Ondřejevě (RDP 49; Nový 1979), západně od Hrusic je k roku 1250 (CDB IV 1, 183) uváděno sídlo v Mirošovicích.

Krajina s nejstarším známým osídlením mezi Lštěním a Týncem, stejně jako hořejší povodí Janovického potoka se v průběhu 13. století podle dosud známých údajů a dokladů nezalidňuje novými sídlišti. Vývoj osídlení tu zřejmě pokračuje v navázání nasídlištní strukturu předchozího věku, dochází však k dalšímu zhuštění sídlištní aglomerace v Týnci a v jeho blízkém okolí, kde zjišťujeme osídlení 13. věku na pravém břehu Sázavy přímo proti týnecké ostrožně, stejně jako v nedalekém Zbořeném Kostelci i v samotném areálu hradu Kostelce (Hejna 1982). Trvá rovněž osídlení v Peceradech.

Príznačným a s hlediska vývoje opevněných sídel významným jevem byla

proměna staršího sídlištního a sídelního útvaru v Týnci do podoby románského hradu. Můžeme ji právem označit jako kvalitativní změnu formace opevněného sídla, jako přímý odraz společenských změn, konkrétně feudalizace společnosti v českém přemyslovském státě a můžeme ji časově zařadit k roku 1200 nebo do doby tomuto roku velmi blízké. Situace i vnitřní dispozice, odpovídající dosud hradišti, se výrazně mění, namísto velkého objektu s kúlovou konstrukcí severně od rotundy je založen kamenný obytný objekt—palác na obdélném půdorysu, s vnitřním dělením do tří prostor, k severozápadnímu boku rotundy je přistavena hranolová třípatrová věž, spojená původně můstkem s kamenným palácem a tyto dva objekty spolu se starší sakrální stavbou vytvářejí nový stavební celek románského hradu. Jeho založením končí funkce pohřebiště, rotunda se stává hradní kaplí a nové kamenné sídlo je na podstatně menším mírně oválném areálu opevněno příkopem a palisádou, situovanou na jeho vnitřní hraně. Trvá však osídlení na ploše západně od rotundy a věže (Hejna 1971, 1977, 1978). V této podobě trvá Týnec po celé 13. století a teprve v následujícím věku doznává jeho výstavba dalších změn ve vnitřním uspořádání i vnějším ohrazení, jimiž se Týnec mění v hrad vrcholného středověku, tehdy nikoliv již jako hrad královský.

V této práci bylo možno jen stručně sledovat sídlištní vývoj, proces tzv. vnitřní kolonizace v oblasti dolního Posázaví a na Benešovsku i v sousedních regionech Voticka, Sedlčanska i Vlašimska. Z toho, co dovolují ke studiu této problematiky akceptovat data psaných pramenů, výsledky stavebního rozboru dochovaných architektur, většinou sakrálních objektů, archeologické nálezy a výsledky dosavadního studia na tuto oblast zaměřeného, založeného na konfrontaci všech dostupných dat, vyplývá zřetelně i názorně postup tohoto procesu i jeho zvyšující se intenzita, počínaje 10. a konče 13. stoletím. Počátky tohoto sídlištního procesu vidíme zcela jednoznačně podél toku Sázavy, kde se již v průběhu 10. století formují dvě sídlištní komory, první u hradiště Lštění a druhá v okolí Týnce, kde vzniká v průběhu 11. století druhé středisko kolonizační oblasti na soutoku Sázavy a Janovického potoka. Zároveň se postupně zaplňuje krajina podél toku Sázavy mezi oběma středisky, kolonizovaná oblast se zvětšuje, směrem k jihu zasahuje až k Benešovu a podél Janovického potoka přes Krusičany až k Nesvačilům, směrem k severu překračuje Sázavu až po Hrusice a Turkovice.

Zásadní předěl v procesu kolonizace nastává v průběhu 12. století nejen proto, že se podstatně rozšiřuje sídlištní oblast až po Vlašimsko, Voticko a Sedlčansko, že dochází ke změně místa správního centra, ale především proto, že v tomto století dochází k početnému zakládání kostelů, vesměs vlastnických a k budování šlechtických sídel, s těmito kostely vesměs vázaných. Lze říci, že ve 12. století byla vytvořena v celé oblasti základní sídlištní struktura, kterou sídlištní proces ve 13. století již jen dotvářel. Můžeme proto právem vidět v sídlištním procesu, probíhajícím ve 12. věku odraz společenských změn, v jejichž rámci vznikala a formovala se nejstarší šlechta, která si budovala ve svých pozemkových državách sídla, jejichž součástí byl převážně vlastnický tribunový kostel.

Prameny a literatura

- CDB — Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, I (1907), II (1912), III (1942), ed. G. Friedrich; IV (1962), V (1974), ed. J. Šebánek, S. Dušková.
FRB — Fontes rerum bohemicarum, ed. J. Emler 1893 sq., Praha.
RBM/Reg. — Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I, ed. K. J. Erben 1855, II—IV, ed. J. Emler 1882 sq., Praha.

- RDP — Registra decimarum papalium, ed. W. Tomek 1874, Praha.
- Boháč, Zd. 1968: Postup osídlení středního Povltaví podle stáří církevních staveb. SVPP 9, 53—81.
- 1969: Dějiny osídlení středního Povltaví podle písemných pramenů. SVPP 10, 109—146.
- 1978: Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské. Praha.
- Bubeník, J. 1970: Příspěvek k poznání hradištního osídlení Posázaví, AR XXII, 286 až 306.
- Durdík, T. 1976: Nástin vývoje hradů na Podblanicku. SVPP 17, 117—138.
- Hájek, J., Jiříčko, P. a kol. 1976: Nástin sídelního vývoje benešovského okresu. SVPP 17, 41—102.
- Hejna, A. 1971: Archeologický výzkum v areálu hradu v Týnci nad Sázavou. SVPP 12, 70—89.
- 1976: Venkovská opevněná sídla 10.—13. století v Čechách. AR XXVIII, 279—290.
- 1977: Opevněná venkovská sídla doby přemyslovské v Čechách. Arch. hist. 2, 69—80.
- 1978: Drobná opevněná sídla v Čechách a jejich místo v sídlištním vývoji 10.—13. století. Arch. hist. 3, 75—82.
- 1982: Sídlištní situace v Týnci nad Sázavou a v jeho okolí v době přemyslovské. Rkp. v tisku pro SVPP 1982.
- Líbal, D. 1974: Recenze práce A. Merhautové, Raně středověká architektura v Čechách. Umění 22, 160—175.
- Lounek, D. 1962: Dvojí osídlení ve Václavících. SVPP 4, 89—96.
- Mencl, V. 1959: Architektura předrománských Čech. Umění 7, 331—353.
- 1962: Středověká architektura na střední Vltavě. Umění 10, 217—247.
- 1965: Panské tribuny v naší románské architektuře. Umění 13, 29—62.
- Merhautová, A. 1970: Einfache mitteleuropäische Rundkirchen. Rozpravy ČSAV, Praha.
- 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
- Nový, R. 1979: Vývoj struktury pozemkového vlastnictví na Benešovsku v předhusitské době. SVPP 20, 141—176.
- Petráň, J. 1977: Ouběnice, středověká ves na Podblanicku. SVPP 18, 205—251.
- Reichertová, K. 1967: Archeologický výzkum středověké tvrze v Martinicích u Votic. SVPP 8, 39—73.
- Sláma, J. 1967: Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech. AR XIX, 433—445.
- 1976: K historické problematice raně středověkého osídlení Benešovska a Sedlčanska. SVPP 17, 27—39.
- 1977: Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. Præhistorica V. Praha.
- Šaldová-Štefanová, V. 1975: Nálezová zpráva v archivu AÚ ČSAV, č. 3775/75, 9378/75.
- Šolle, M. 1976: Záchranný výzkum na slovanském hradišti ve Lštění, o. Benešov. AR XXVIII, 320—322.
- Turek, R. 1964: Václavické enkolpion. SVPP 5, 116—120.
- 1965: K staroslovanskému pohřebišti v Libži na Vlašimsku. SVPP 6, 77—81.
- 1970: Příspěvky k historické topografii středního Posázaví. SVPP 11, 116—176.
- Tywniak, J. 1959: Objev kostrového pohřebiště v Brodcích nad Sázavou. SVPP 3, 118.
- 1970: Devět století Benešova. SVPP 11, 72—84.

Zusammenfassung

Die Entwicklung der Besiedlung im unteren Stromgebiet der Sázava und in der Gegend von Benešov in der Přemyslidenzeit

Die Gegend an der untere Sázava und in der Umgebung von Benešov, südöstlich von Praha, ist ein typisches Gebiet der sogenannten Binnenkolonisation Böhmens aus der Zeit, in der sich der Přemyslidenstaat im 10. Jahrhundert formte, und im Laufe seiner Existenz bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Nach den Daten schrift-

licher Quellen, Bauanalysen erhaltener romanischer, meist sakraler Bauwerke, nach geborgenen und belegten archäologischen Funden kann man den Verlauf und die Intensität der genannten Siedlungsvorgänge verfolgen.

Im 10. Jahrhundert war die Siedlungsdichte im Flußtal der Sázava noch gering. Das Macht- und Verwaltungszentrum des ganzen Gebiets war der Burgwall Lštěn (wohl älterer Herkunft), der den Přemysliden als Stützpunkt ihres neu entstehenden Burgwallsystems diente. Der Siedlungsbereich in der nahen Umgebung dieses Burgwalls weitete sich schrittweise beiderseits des Flusses gegen Westen aus und erreichte die Stelle des Zusammenflusses der Sázava mit dem Janovický potok, wo seit dem 10. Jahrhundert eine zweite Siedlungskammer wuchs, deren Mittelpunkt im 11. Jahrhundert der Burgwall in Týnec nad Sázavou werden sollte. In diesem Jahrhundert breitete sich das kolonisierte Gebiet in das tiefere Hinterland beiderseits des Flusses aus, der aber auch weiterhin die Hauptachse der Kolonisation bildete.

Erst im Verlauf des 12. Jahrhunderts kam es zu wichtigen Änderungen des Siedlungsprozesses, vor allem zu einer deutlichen Ausweitung gegen Süden und Norden, weit vom Flußlauf der Sázava entfernt. In diesem Jahrhundert verschiebt sich das Verwaltungs- und Machtzentrum des Gebietes von Lštěn gegen das dichter besiedelte Flußtal des Janovický potok nach Václavice-Vladislavice unweit von Týnec, und die sich in diesem Jahrhundert immer deutlicher durchsetzenden gesellschaftlichen Änderungen äußern sich in der Gründung kleinerer Herrnsitze und im Bau von Eigenkirchen als Bestandteilen dieser Sitze. Damals entstand im Grunde genommen das Besiedlungsnetz des vergrößerten Kolonisationsgebiets und eine derartige Siedlungsstruktur, daß sie der Kolonisationsprozeß im 13. Jahrhundert nur zu Ende führen mußte: durch Erhöhung der Bevölkerungsdichte, den Ausbau weiterer Eigenkirchen und Herrnsitze, bei denen sich allmählich baulich anspruchsvollere Formen durchzusetzen begannen, wie die Existenz einer romanischen Burg in Týnec und weiterer Burgen beweist, die in diesem Gebiet im 13. Jahrhundert errichtet wurden.

